

TENDINȚE ÎN DERIVAREA CU PREFIXE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

MIRELA BONCEA

Cuvinte-cheie: *derivare, prefix, prefixoid, blocaj semantic*

În *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. II: *Prefixele* (Editura Academiei, 1978), Mioara Avram propunea ca deosebirea dintre prefixe și elementele de compunere tematică să se facă „pe baza unui criteriu semantic-noțional asociat cu criteriul etimologic al provenienței din cuvinte autosemantice sau din instrumente gramaticale” (p.13). Acest criteriu se întemeia pe constatarea că „elementele de compunere au sensuri lexicale ca și substantivele, adjectivele, pronumele, numeralele și verbele din care provin, pe când prefixele exprimă de obicei relații, ca și prepozițiile din care provin cele mai multe dintre ele” (*ib.*).

Criteriul s-a dovedit a fi destul de limitativ, autoarea însăși sesizând și alte interpretări posibile, ba chiar unele „înglobări” forțate. Astfel, ea admite că „segmentele inițiale cu proveniență sau/și semantică adverbială nu pot fi repartizate în bloc la prefixe sau la elemente de compunere. Ele sunt considerate prefixe ori de câte ori etimonul a avut și o valoare prepozițională” (*ib.*). Astfel stând lucrurile, sunt admise între prefixe și *apo-*, *dia-*, *infra-*, *poi-*, *post-* etc. Totuși, pentru secvențele inițiale provenite exclusiv din adverbe, permisivitatea se limitează doar la *non-*, pe baza echivalenței cu *ne-*, și la *intro-* și *pen-*, întrucât „au în latină etimoane adverbiale care funcționează și ca prefixe” (*ib.*).

Pentru I. Coteanu, criteriul semantic-noțional și etimologic este irelevant pentru a opera distincția dintre prefixe și elementele de

compunere. El consideră că „Această distincție este lipsită de importanță pentru limba română, pe de o parte pentru că elementele prefixale la care ne referim nu au fost împrumutate decât în cazuri cu totul excepționale *direct* din grecește, pe de altă parte pentru că, din punctul de vedere al vorbitorilor, inclusiv al celor care știu originea lor, interesează numai sensul acestor prefixe” (*Limba română contemporană*. Vol. II: *Vocabularul*. Ediția a II-a, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 203). După I. Coteanu, singura perspectivă care poate da un răspuns coerent acestei probleme este cea funcțională.

Că, într-adevăr, această perspectivă, bazată și pe anumite diferențieri semantice, poate oferi soluții mai apropiate de dinamismul vocabularului rezultă, între altele, și din studiul Mariei Purdela-Sitaru dedicat *Elementului socio- în limba română*, publicat în volumul *Études romanes dédiées à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire*, București, 1978, p. 407-414, unde autoarea constată o anumită diferențiere semantică a respectivului formant: una, „sociologie, sociologic”, alta, „referitor la societate, social”, devenită de uz curent, facilitându-i lui *socio-* intrarea în diferite combinații de tip „prefixal”.

Nici Finuța Hasan nu împărtășește întru totul caracterul operațional al criteriului semantic-noțional și, ca atare, consideră că e preferabil a include în lista prefixelor și formanți precum *amfi-*, *arier-*, *avan-*, *dico-* (*diho-*), *palin-* (*palim-*) și *tele-*, la care se mai poate adăuga și *cvasi-*, urmașul unei conjuncții (*Cu privire la delimitarea de prefixe a elementelor de compunere*, LR, 1974, nr.3, p. 193-196). Într-un articol anterior, *Formanți cu statut dublu*, SCL, 1973, nr. 5, p. 557 - 563, Finuța Hasan ajunsese la concluzia că cel mai adecvat criteriu de clasificare este cel semantic.

Punctul de vedere funcțional și semantic i se pare și lui Sergiu Drincu, *O problemă controversată: prefixe, prefixoide sau elemente de compunere*, LL, 1981, nr. 1, p. 11-17, iar apoi în vol. *Compunerea și prefixarea. Repere teoretice în lingvistica românească*, Editura Amphora, Timișoara, 1999, p. 93-99, mult mai adecvat în stabilirea statutului de prefix sau element de compunere al unor formanți lexicali.

În general, toate abordările funcțional-semantice scot în evidență un proces, am putea spune, de *polarizare* a sensurilor elementelor de compunere. Cum acestea sunt, în majoritate, *termeni* în cadrul diferitelor științe particulare, se poate constata un sens denotativ ce rămâne circumscris sferei terminologice din respectivele științe particulare și unul „conotativ”, de o mai mare generalizare, prin care elementele de compunere pot intra în mai multe construcții derivate, fiind atrase astfel în categoria formațiilor prefixali.

S-ar putea spune, din perspectiva tendințelor actuale din vocabularul limbii române, că criteriul semantic-noțional și etimologic a fost prea strict „lingvistic”, ignorând factorii extralingvistici, care au capacitatea de a opera, în anumite momente socio-politice, profunde modificări în componența lexicului unei limbi. Este ceea ce s-a și întâmplat după 1990, iar bibliografia fenomenului a devenit, în scurt timp, foarte bogată. În cadrul derivării cu prefixe am putut constata cel puțin două modificări mai importante: îmbogățirea substanțială a inventarului de prefixe și anumite modificări ierarhice în interiorul unor grupuri semantice de prefixe. Vom ilustra acest din urmă aspect cu categoria prefixelor negative: *a(n)-*, *in-*, *ne-* și *non-*.

Dacă până nu demult *in-* negativ a devenit preponderent funcțional în detrimentul lui *ne-*, care și-a epuizat aproape total posibilitățile combinatorii stabile (vezi modul în care Sergiu Drincu interpretează problema productivității în *Probleme teoretice ale derivării cu prefixe în limba română*, în vol. *Studii de limbă și stil*, Editura Facla, Timișoara, 1973, p. 151 -159, iar ulterior în vol. citat *Compunerea și prefixarea*, p. 41-48), în ultima perioadă *non-* a ieșit din sfera terminologiei științifice, fiind frecvent folosit în limbajul uzual.

Vom ilustra cele de mai sus cu datele din *Gramatica limbii române* (GALR). Vol.I *Cuvântul*, vol. II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005. Am identificat în cele două volume în jur de 180 de termeni și cuvinte derivate cu *non-*, 15 termeni formați cu *ne-*, 5 cu *in-* negativ și tot atâția cu *a(n)-*, ceea ce ilustrează modul decisiv în care *non-* se impune în lexicul actual uzual. Spunem uzual, deși ne referim la o lucrare științifică, întrucât GALR se adresează nu numai specialiștilor, ci și unui public foarte larg, în măsura în care va constitui baza pentru viitoarele manuale de gramatică a limbii

române. În ce privește exemplele, ne vom limita la cele extrase din volumul întâi. Cifrele din paranteze indică paginile de unde termenii au fost excerptați.

La o primă privire, putem constata că o parte din derivatele cu *non-* sunt termeni specifici domeniului gramatical, unii dintre ei preluați din alte științe, în special din logică: (clitic) *nonanaforic*, *nondeictic*, (verbe) *nonagentive* (327, 328), *nonagentivitate* (345), (componente) *nonclitice* (401), (asertiuni) *nonfactive* (361, 533), (construcții) *nonpartitive* (622, 623), *reflexiv vs nonreflexiv* (357, 482), (mulțime) *nonvidă* (271) etc. Dar în câteva situații specifice apare *in-* (verbe) *inergative* (581), (verbe) *inacuzative* (328, 507). În și mai puține cazuri se concurează, pentru aceeași noțiune, trei prefixe: (stare) *atemporală* (508), (valoarea formei de prezent) „intemporală” (409) și (infinitiv) *nontemporal*.

Apare, de multe ori, împrejurarea în care se produce așa-numitul *blocaj semantic*, a cărui rezolvare este în favoarea lui *non-*. Astfel, este obligatorie formula *actant nonanimat* (328, 481), deoarece *inanimat* și *neanimat* au cunoscut o extensiune semantică prin opoziție cu *animat*: *film animat/inanimat*, *animat/neanimat de idealuri înalte*. La fel pentru *nondependență* (20, 23, 25, 636) în raport cu *independență* sau *nedependență* (ultimul neînregistrat în DEX).

Distanța semantică dintre *nondiscret*, din sintagme de tipul *entități nondiscrete*, și *indiscret* este, am putea spune, „antagonică”. Chiar dacă în unele gramatici se folosește pentru formele verbale *nepersonale* și termenul *infinite*, acesta tinde a fi eliminat datorită impreciziei sale semantice, așa încât în GALR întâlnim doar termenii *nepersonal* și *nonfinit* (325, 483). Există, de asemenea, o excludere semantică atât în limbajul uzual, cât și în cel gramatical, între *nepersonal* și *impersonal*. Blocaje semantice apar și la perechile (registru) *nonliterar/neliterar*; (sens) *nonpasiv/nepasiv*; *nonreal/ireal*, *nereal*: „procesul comunicat [...] poate fi considerat „real” (sigur, posibil, realizabil) sau nonreal (incert, nonposibil, dorit etc.)” (402). Gramatical apare o diferențiere semantică clară între *nonuman* și *inuman*, chiar și atunci când este vorba de „ființe”: „[...] unele verbe defective [...] redau procese referitoare la ființe nonumane [...]” (478).

Asemenea procese, numite *blocaj semantic*, au favorizat folosirea formațiilor cu *non-* ca termeni de specialitate. Mai mult, ele, împreună cu termenii consacrați, au determinat „atragerea” în sfera terminologiei și a unor derivate uzuale care pot ajunge să umple „locurile goale” din gramaticile funcționale. Astfel, în GALR sunt preferate formații precum *nonobligatoriu*, *nondeterminat*, *nonadevărat*, *nonspecific*, *nonemotiv*, *nonabstract* în locul posibilelor perechi derivate cu *ne-*, realizându-se astfel o zonă de interferență între registrul terminologic și cel uzual.

Faptul că la granița dintre regimul științific și cel uzual este preferat *non-* rezidă, din cele arătate, în caracterul său monosemantic ce se extinde și asupra cuvântului de bază. Fenomenul s-a putut constata și în perioada de „productivitate” a lui *in-*, dar el s-a diluat cu timpul, semantismul cuvântului de bază reușind să erodeze înțelesul unic al prefixului, în sensul nuanțării lui, fapt ce s-ar putea constata și în cazul lui *non-* din limbajul uzual. Ne-am mărginit în articolul de față la a releva unul din mecanismele prin care se produc anumite modificări funcționale în cadrul grupelor de prefixe sinonime, cum este cel al prefixelor negative.

TENDENZE NELLA DERIVAZIONE CON PREFISSI
NEL ROMENO ATTUALE
(*Riassunto*)

Nel presente lavoro abbiamo voluto specificare che il criterio di classificazione dei formanti lessicali in prefissi, prefissoidi ed elementi di componimento non copre l'intero dinamismo della derivazione con prefissi.

Abbiamo reso esplicito questo aspetto per il modo in cui *non-*, con statuto ambiguo tra prefisso e prefissoide, comincia ad imporsi a svantaggio dei sinonimi *ne-* ed *in-*, specialmente per il fenomeno del blocco semantico.